

Emberségünk ezer emberkép tükrében

Pillanatfelvétel ez, kétféle értelemben is: az időpont 1986, az „exponálási időtartam” öt perc. Ennyi idővel rendelkezünk a felmérés során ahhoz, hogy mint egy lexikon-cikkben az EMBER címszót megírassunk. A helyszín Magyarország, az emberképek szerzői pedig tanyasi és városi gyerekek, általános és középiskolai tanulók, segéd-munkások és szakmunkások, adminisztrátorok és technikusok, mérnökök és pedagógusok, orvosok és betegek, politikai munkatársak és vezetőjelöltek, egyetemre jelentkezők és nyugdíjba készülő, olvasótábor és népfőiskola résztvevői, hitoktatók és hittanosok, KISZ-vezetők és szerzetes növendékek, valamiben hívők és közömbösök, anyagelvűek és istenhívők, mindenben csalódottak és valamit keresők, marxista és nem marxista ateisták, egyházuk tanítása szerint és a maguk módján vallásosak, katolikusok és protestánsok. Mindössze öt perc, és saját emberképük állott rendelkezésükre. Az utóbbi bizonyult kevesebbnek.

Emberkép-tár

A kiállítás képei: az ezer közül minden ötvenedik emberkép. Megérezhető belőlük valami abból, hogyan látjuk mi (magyarok) most (1986-ban) azt, akit Arisztotelész két lábon járó tollatlan állatnak nevezett, akit Pascal így pöntösített: sem állat, sem angyal.

Egy 11 éves tanyasi általános iskolás kislány szerint: „az ember *húsból és vérből* álló lény. Egy mással dulakodó, harcoló *ellenség*. Van több fajtája: jó, rossz, gonosz stb. Nagyon sok *szokásai* vannak.” Valószínű, hogy egymással dulakodnak, és nem egy mással, mint Jákob. Arra viszont már nehezebb következtetni, hogy mit takargat a „stb”... Vajon kiegyenlítődik-e a kettő („rossz”, „gonosz”) az egyhez („jó”) arány?

Egy 12 éves általános iskolás fiú szerint: az ember „*földi* lény, nem olyan, mint egy holdi, hogy csatint egyet és az asztalra esik a kívánt enivalója, az ember *maga keresi* meg a napi kenyerét”. Hogy is néz ki közelebről ez a földi lény? Egy 16 éves kereskedelmi szakmunkástanuló lány szerint: *két keze, két lába, két emlője*, öt lábujja és öt ujja van. Két lábon járnak. *A fogazatuk 32-tő. Férfit és nőt* különböztetünk meg. A férfiak erősebb testalkatúak, izmosabbak. A nők inkább gyengébb és szerényebb testalkatúak. A nők hozzák világra *gyermeküket*. *A háztartásban* is jobban feltalálják magukat, mint a férfiak.” Az ember tehát többféle, méghozzá többféleképpen az, például úgy, ahogyan ezt egy 16 éves húsipari szakmunkástanuló fiú látja: „*minden fajta* van közöttük, fekete, fehér, sárga, szépek, csúnyák, jók, rosszak, okosak, buták, van, aki gondolkodik, van, aki nem tud és nem is akar. Az ember a legcsalafintább lény, minden iránt *érdeklődő*, mindent *tudni* akaró, gazdag *fantáziájú*. Persze nem mindegyik.”

Egy 16 éves gimnazista fiú szerint: az ember „*gondolkodó* és *társas* lény, *társadalomban* él, *beszédre* és *munkára* képes. Az egyetlen lény, amely *magát el tudja pusztítani*. Képes a *természetbe* beleavatkozni, megváltoztatni. Törvényeket hoz, országhatárok között él, kereskedik, háborúzik, tervel, meghódítja a kozmoszt, nem fél a tűztől, részben ismeri a természet törvényeit. A legerősebb, a legszívósabb, a leggyorsabb.”

Egy gimnazista lány szerint: az ember „*érzésekkel* teli, gondolkodó, értelmes, közösségi lény. Ő az, aki mindig *többre vágyik az anyagi dolgoknál*: a végtelen szeretetre, a boldogságra, amit majd a mennyországban kap meg.” Egy 17 éves szakközépiskolás szerint: az ember „az a lény, aki képes feltenni azt a kérdést, hogy »*miért*«, így halad előre. Minthogy több ember él a világon, problémák és bűnök adódnak. Az ember véges, halála előtt jó és rossz között *dönthet*. A legnagyobb tanítómestere Jézus volt.”

Tehát egy olyan „leg” az ember, aki azt is csak részben ismeri, amit meghódít. Vagy mégis egyszerűbb eset, ahogyan ezt egy 26 éves biológushallgató látja: „Két lábon járó. Kezeit *munkavégzésre* használja, *Agya* igen fejlett. Képes *átalakítani környezetét*. Tudatos gondolkodásra képes. Az *élő anyag* legmagasabbban szervezett formája.” És még néhány másféle „leg”. Egy 30 éves egyéni gazdálkodó földműves meghatározásában: „A legesetlenebb és a leghatalmasabb. A legkegyetlenebb és a legjóságosabb.” Sokaknál lefelé billen a mérleg nyelve. Egy 33 éves lakatos emberképében: „A természet része, aki az állatnál magasabb rendűnek tartja magát. Ez mindaddig nem igaz, amíg lesz *kizsákmányoló* és *kizsákmányolt*. Az ember az embernek farkasa. »Nem csak kenyérrrel él.« Sajnos, mert nem tud védekezni a »hamis próféták« ellen.”

Egy 53 éves bányász szerint: az ember nem állat, mert „gondolkodó, dolgozó és *szocializmust* építő tagja a társadalomnak”. Egy 38 éves tűzoltó szerint: az ember „önálló gondolkodásra képes lény, aki *tudatosan* él, *alkot*, cselekszik. Tetteit a *megfontoltság* és a megalapozottság jellemzi. Környezetét a saját igényeinek megfelelően igyekszik kialakítani. Közösségi lény. Nem elégszik meg az örökölt ismereteivel, azokat folyamatosan csiszolja a maga és a társadalom érdekében.” Egy 48 éves hivatásos katonatiszt szerint az ember „társadalmi, *történeti* termék. Az állatvilágból fejlődött ki a *biológiai evolúció* útján, és a *munka tette emberré*. Társas lény, tudattal rendelkezik.” Egy 52 éves szociológus szinte ugyanezekkel a szavakkal kezdi, majd így folytatja: „nádszál az ember, a *leggyengébb*, de gondolkodó nádszál, valamint sárkányfogvetemény”.

Van-e remény, ha az ember sárkányfogvetemény? Egy 32 éves tanítónő ezt így látja: „Gondolkodni tudó, tudatos tevékenységet folytató, beszélő, cselekvő lény az ember, aki a természet ura. *Bonyolult* testi-lelki felépítésű. *Jó és rossz* tulajdonságainak sokasága teszi kiismerhetetlenné. *Jövőjét* jobba tevő és azt *elpusztító* tevékenységet egyaránt végez. A Föld csodálatra méltó *szörnyetege*.” Egy 28 éves könyvtáros pedig így: „Az ember Isten kegyetlen tréfája. Térben él és nem tudja, mi a tér, időben és nem tudja, mi az idő. De ha az evolúció is hozta, örökös *hátrányban* él *lehetőségeihez* képest. De az ember a MÉGIS, és gögösen szépélvező. Olyan törvényt és *etikát* alkot, amelyet senki sem kér számon tőle, mégis ragaszkodik hozzá, és bízik az etikai világrendben, holott tudja, hogy ez nem működik.”

Működik vagy működteti valami, Valaki? Ezzel a kérdéssel is foglalkozik jó néhány emberkép: „Az ember szerves anyagból álló sejtrendszer, amelyet az állati rendszertől az választ el, hogy nem csak ösztönei vannak. Önálló gondolkodásra képes *gépezet*” – véli egy 41 éves villanyszerelő. „Két lábon járó *ösztönös* és gondolkodó lény, önmaga rabszolgája” – vallja egy 34 éves lakatos. „Teremtője egyszer felhúzta, azután *célkövető* gyakorlatokban telik el az élete. Képes másokkal *együttműködni* és tudást felhalmozni. A *halhatatlanságra* tör, és eszközben hol magas csúcsokat ér el, hol szakadékba bukik. Életét – mint minden életet – *ciklikusság* jellemzi, egyéni és társadalmi szinten egyaránt” – írja egy 38 éves vilamosmérnök. Egy 46 éves üzemmérnök szerint: az ember „*önálló személyiség*, mégsem teljesedhetik ki, csak másokkal közösgében. Tudja *közölni* önmagát, *mégsem ismerhető meg* teljesen. Ösztönelete köti a testi valósághoz, értelme révén a *szellemi létezéshez*, *halhatatlan lelke* révén pedig az Örökkévalósághoz tartozik.”

Emberkép és világnézet

Száz emberkép közül 79-ben szerepelt az *értelem*, 51-ben a *társadalom*, 48-ban a *lét* és a *szabadság*, 43-ban a *lélektani* és ugyanennyiben a *biológiai* dimenzió. 37-ben esett szó a *fejlődésről*, 34-ben a *munkáról* és a *gazdaságról*. 31-ben szerepeltek *negatívumok*, 28-ban esett szó az ember és az állat közötti különbségről. 25-ben szerepelt az erkölc, 22-ben a *természettel való kapcsolat*, 16-ban a *transzcendens* dimenzió, 13-ban az *életmód*.

A magukat *vallásosnak*, *nem vallásosnak*, *de istenhívónek* vagy *istenkeresőnek*, *közömbösnek* és *materialista ateistának* tartók emberképei ezekben a dimenziókban a következő módon térnek el az átlagostól: (Egy jel 3%-os eltérést jelez.)

Dimenziók:	Eltérések az átlagostól:	
	<i>kevesebb</i>	<i>több</i>
ÉRTELEM	☐ ☐ vallásosok ☐ ☐ ☐ ☐ istenhívók és keresők ☐ ☐ közömbösök materialisták	☐ ☐ ☐ ☐
TÁRSADALOM	☐ ☐ ☐ ☐ vallásosok ☐ ☐ istenhívók és keresők ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ közömbösök materialisták	☐ ☐ ☐ ☐
LÉT	vallásosok istenhívók és keresők ☐ ☐ ☐ közömbösök ☐ ☐ ☐ ☐ materialisták	☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
BIOLÓGIA	istenhívók és keresők ☐ ☐ ☐ közömbösök ☐ ☐ materialisták	☐
LÉLEKTAN	vallásosok ☐ közömbösök materialisták	☐ ☐
FEJLŐDÉS	☐ ☐ vallásosok ☐ ☐ ☐ istenhívók és keresők ☐ ☐ ☐ ☐ közömbösök materialisták	☐ ☐ ☐
MUNKA ÉS GAZDASÁG	☐ ☐ ☐ ☐ vallásosok közömbösök materialisták	☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
NEGATÍVUM	☐ ☐ istenhívók és keresők közömbösök ☐ ☐ ☐ materialisták	☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
EMBER-ÁLLAT KÜLÖNBESÉG	☐ ☐ ☐ vallásosok ☐ ☐ istenhívók és keresők ☐ ☐ közömbösök	
ERKÖLC	vallásosok ☐ ☐ ☐ istenhívók és keresők ☐ ☐ ☐ ☐ közömbösök ☐ ☐ materialisták	☐ ☐ ☐

TRANSCZENDENCIA

vallásosok

istenhívők és keresők

közömbösök

materialisták

VISZONY A

TERMÉSZETHEZ

vallásosok

istenhívők és keresők

materialisták

Jól érzékelhető, hogy jelentősek az eltérések mind a közömbösök és a valamilyen meggyőződésűek között (elsősorban a társadalmi, a lélektani, a léttani és a negatívum dimenziókban), mind a különböző meggyőződésűek, vagyis az istenhívők és az ateisták között (elsősorban az értelem, a társadalom, a léttan, a fejlődés, a munka, a természethez való viszony és a transzcendencia dimenziójában), mind pedig a vallásukat gyakorló, valamint a nem vallásos istenhívők és istenkeresők között (elsősorban a lét-tani, az erkölcsi és a transzcendens dimenziókban). A bizonyításhoz még nem áll rendelkezésre elegendő számú eset, így csak feltételezhető, hogy a nem vallásos istenhívők és az istenkeresők emberképe jóval közelebb áll egymáshoz (ezért is kerültek most egy csoportba), mint a nem vallásos istenhívőké és a vallásukat gyakorló keresztényeké.

Legnagyobb hasonlóságot egyrészt a vallásosok, valamint az istenhívők-istenkeresők, másrészt ez utóbbiak és a közömbösök emberképe mutat, a legnagyobb eltérés pedig a vallásosok és a materialisták emberképe között észlelhető. Ha eltekin-tünk a leginkább megosztó transzcendens dimenziótól, akkor a vallásukat gyakorló, valamint a nem vallásos istenhívők és istenkeresők emberképe mutatja a legnagyobb hasonlóságot.

Gyerekek

A vallásos és nem vallásos városi gyerekek emberképe több ponton is eléggé jellegzes eltéréseket mutat. A vallásos gyerekeké gazdagabb, több dimenzióval rendelkezik, elsősorban a léttel és a transzcenciával kapcsolatban. A nem vallásos gyerekek emberképeének centrumában a *gondolkodó* lény áll, a szubdomináns elemek pedig váltakoznak: a munkálkodó, a kommunikáló, a húsból és vérből álló, a fejlődés csúc-sán álló lény. A vallásos gyerekek meghatározásaiban az ember elsősorban *Isten teremtménye*. Érdekes, hogy a szubdomináns elemek között nemcsak az *erkölcsi*, hanem a *biológiai* is gyakrabban szerepel, mint a nem vallásos gyerekekében. Ritkábban szerepel viszont a társadalmi, a gazdasági és az értelmi dimenzió. A vallásos gyerekek emberképe egyrészt kevésbé *optimista*, másrészt *realistább*, ugyanis a negatívok emlegetése négyzerte gyakoribb az ő meghatározásaikban. Érdemes megemlíteni, hogy nem is annyira a bűnös, mint az önmaga megsemmisítésére is képes ember izgatja-nyomasztja őket.

Serdülők

A vallásos és a nem vallásos gimnazisták és szakközépiskolások emberképe jóval kisebb eltéréseket mutat, mint a vallásos és nem vallásos kisgyerekeké, de még a vallásos és a meggyőződéses materialista diákoké sem különbözik ennyire. Mind a val-

lásos, mind az ateista, mind a közömbös diákok emberképének középpontjában az értelmi dimenzió, a *gondolkodó ember* áll. A materialista diákokéban nagyobb hangsúly esik a célkitűzésre és a *tervezésre*, a vallásos diákokéban pedig az *öntudatra*. A szubdomináns elemek közül a materialista emberképben a társadalmi, a vallásos emberképben a léttani és lélektani dimenzió a leghangúlyosabb. A gazdasági és az evolúciós dimenzió a materialista, a biológiai és az erkölcsi dimenzió a vallásos diákok emberképében kap nagyobb szerepet. A gimnazisták és a szakközépiskolások emberképe feltűnően pesszimista (jóval inkább, mint az idősebbeké). Ebben a tekintetben a „meggyőződésesek”, tehát a vallásos és a materialista diákok egyformán rendhagyónak bizonyulnak: a materialisták körében jelentősen kisebb, a vallásosok körében még ennél is kisebb az embert sárkányfogveteménynek tartók aránya. Jellegzetesen eltér a két csoportban a lélektani dimenzió tartalma: a materialisták elsősorban *érző*, a vallásosok emellett még *akarattal* és *önuralommal* rendelkező lénynek is tartják az embert. A lélektani dimenzió egyébként mindkét „meggyőződéses” csoport emberképében hangsúlyosabb, mint a többi gimnazistáéban. A léttani dimenzió több mint kétszerte nagyobb súllyal szerepel a vallásos diákok emberképében: elsősorban a *léte értelmét kereső* és a *szabadságra* született teremtmény.

Ifjak

A felső fokon tanulók és az értelmiségiek különböző világnézetű csoportjainak emberképe nagyobb eltéréseket mutat, mint a különböző világnézetű középiskolásoké. A *közömbösök* és a *marxista ateisták* emberképében az értelem az origó, csakhogy a marxisták emberképe gazdagabb, több dimenziós. A közömbösökében a biológiai és a lélektani dimenziók foglalják el a szubdomináns helyet, és igen erős hangsúlyt kapnak a negatív elemek, a marxisták emberképében viszont elsősorban a társadalom és a munka világa, másodsorban pedig a biológiai, a lélektani és a léttani szféra a szubdomináns. A *vallásos* és az *istenhívő-istenkereső* fiatalok embermeghatározásaiban három-három dimenzió kerül uralkodó helyzetbe: a léttani és az értelmi dimenzió mindkét csoportban szerepel, ezekhez a vallásos csoportban a lélektani, az istenhívő-istenkereső csoportban pedig a biológiai társul. A gyakorló keresztények emberképében jóval nagyobb arányban szerepel nemcsak a transzcendens, hanem az erkölcsi dimenzió is, mint az istenhívő-istenkereső emberképben. A tanári-nevelői, vagyis közvetlenebbül is emberképformaló tevékenységre készülő *szerves növendékek* emberképe a vallásos „laikus” ifjakétól is eltér mind gazdagságában, mind szerkezetében. Centrumában a léttani dimenzió áll, de nemcsak a teremtmény-ember, hanem a magát állandóan túllépő, a nyitott, a lehetőségekkel rendelkező, az egyszerre kiszolgáltatott és szabad, a törekeny, a végesbe zárt végtelen és a halhatatlan ember is. A szubdomináns dimenziók közül az értelmi és a transzcendens a leghangsúlyosabbak, de nyomatékkal jelen van a biológiai, a lélektani, a társadalmi és az erkölcsi dimenzió is. Emberképükben kétszerte nagyobb súllyal szerepelnek a negatívumok, mint a „laikus” vallásos fiatalok emberképében; ezzel azonban nem lesz pesszimistább, hanem kifejezetten realistább, mert a léttani és az erkölcsi dimenziók gazdagsága kellőképpen ellensúlyozza a hiányokat és a fogyatékoságokat.

Felnőttek

Az 1925 és 1950 között született *diplomások* különböző világnézetű – vallásos, istenhívő-istenkereső, nem marxista ateista, marxista ateista – csoportjai közül nemcsak a

teisták és az ateisták, hanem a marxista és nem marxista ateisták és az Istenhez különböző módon igazodók is markáns eltéréseket mutatnak. A társadalmi és az értelmi dimenzió ikercsillagként uralja a *marxista ateisták* emberképét, a *nem marxista ateistákéban* az értelmi dimenzió domináns, a *nem vallásos istenhívőkében és istenkeresőkében* a léttani dimenzió, a *vallásosak* emberképében pedig a léttani és az értelmi dimenzió együtt.

A *marxisták* emberképében a szubdomináns elemek közül a fejlődés a leghangsúlyosabb, ehhez társul a biológiai, a lélektani, a gazdasági dimenzió és az embertermészet kapcsolat. Mindezek a dimenziók a *nem marxista ateisták* emberképében is szerepelnek, de az övékében kisebb hangsúly esik a társadalomra, a fejlődésre, és jóval kisebb a természettel való kapcsolatra. A legjelentősebb eltérés a két ateista csoport emberképében a negatív elemek igen eltérő aránya. Ez a nem marxisták körében hatszorta nagyobb. Csak kisebb részüknak az emberképe nevezhető realisabbnak, jóval nagyobb részüké határozottan pesszimistább, mint a marxistáké vagy bárkié a vizsgált csoportok közül. A legfelhőtlenebb – ha tetszik, legnaivabb – a marxisták és az istenhívők-istenkeresők emberképe.

Mind a négyféle (vallásos, istenhívő-istenkereső, nem marxista ateista, marxista) emberképben elég fontos (a teistákéban a legfontosabb) dimenzió a lélektani, de másféle jelentésekkel. Leginkább a vallásos emberképek lélektani dimenziója tér el a többiekétől, amelyben az érzelmeknél nagyobb hangsúlyt kap az *akarat*. Az értelmi dimenzióban a marxisták emberképében a *tudat*, a vallásosak emberképében pedig a „*gondolkodó lélek*” a jellemző jegy. A negatívumok is különbözőek: a nem marxista ateisták embere *önpusztító*, a vallásukat gyakorló keresztényeké rossz is tud lenni, és amikor az, elsősorban *önző*.

Különleges jegyeket is mutat a *világi hitoktatók* (akik felerészben középfokú végzettségűek, felerészben diplomások) emberképe. Ikercsillaga a léttani és a lélektani dimenzió. Az utóbbi nagyobb hangsúlyt kap az ő emberképükben, mint a pedagógusok és a kultúráközvetítők (könyvtárosok, népművelők) ember-meghatározásaiban. A szubdomináns dimenziók közül a legerősebb a léttani, a transzcendens és – ami szintén megkülönbözteti őket a vallásos diplomásoktól – az erkölcsi dimenzió. Emberképük egyik központi eleme a gondolkodáson kívül a *szabad akarat*, a másik a *test és a lélek egysége*. Beleértve a szerzetes növendékeket is, az összes vallásos csoport emberképe közül az övékében szerepel leghangsúlyosabban, hogy az ember *Isten képmása*.

*

Az összegezés ezúttal elmarad, hiszen többféleképpen olvasható, értelmezhető és használható fel mindez. Hiányolható az átlagosan négy-öt dimenziós emberképekből a többi fontos dimenzió, illeténeppen akár még *hiánygyűjteménynek* is tekinthető ez a tudósítás. *Mérfőzéseként* végigszurkolható s ünnepelhető saját világnézetünk jó szereplése vagy győzelme. *Ellenőrizhető* saját emberképünk, és ellenőrizhető tájékozottságunk is az emberségünkről való össztudás minéműségéről és minőségéről. *Térkép-ként* is kezelhető, amellyel el lehet indulni felfedező utakra: alaposabb ismereteket szerezni arról, hogy itt és most minek tartja magát az ember. Lehet adalék embertani *tanulmányainkhoz* és *tanainkhoz*, lehet *illusztráció* és *tükör*. Lehet *jelzés* is: emberképeink cseréjével, azok közös vonásainak elismerésével lehetne indítani vagy hatékonyabbá tenni a különböző világnézetűek közötti különböző szintű kapcsolatokat, ha ugyanis az embernek *képe* van, akkor *képes* és *képezhető* is.